

De Nedcos te Apeldoorn (1906-1980). Eens Nederlands grootste cocosfabriek. De productie in beeld

Citation for published version (APA):

van Deursen, M., & van Hooff, W. H. P. M. (2002). De Nedcos te Apeldoorn (1906-1980). Eens Nederlands grootste cocosfabriek. De productie in beeld. *Textielhistorische Bijdragen*, 42, 89-102.

Document status and date:

Gepubliceerd: 01/01/2002

Document Version:

Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

De Nedcos te Apeldoorn (1906-1980)

Eens Nederlands grootste cocosfabriek. De productie in beeld

Mark van Deursen en Giel van Hooff

1. Ontstaan

Omstreeks 1900 kregen steeds meer Nederlanders aandacht en geld voor de inrichting van hun woning, inclusief de vloerbedekking. Veel gebruikt werd vloerbedekking van kokosvezel; kokosmatten en -lopers waren goedkoop en hadden een lange levensduur.

Apeldoorn had in de twintigste eeuw de twee grootste Nederlandse producenten van kokosvloerbedekking binnen haar grenzen, de firma Heijmeijer en de Nederlandse Cocosfabriek, vooral bekend onder de naam Nedcos. Gedurende een groot deel van haar bestaan had de Nedcos 200 tot 300 werknemers.

De bedrijfsgebouwen van de Nedcos bevonden zich aan de Pelikaanlaan en de Reigersweg in Apeldoorn-Zuid. Vlakbij aan de Arnhemseweg was tot in de jaren zestig een tweede bedrijfsvestiging. De oorsprong van de Nedcos ligt bij de Poolse immigrant A.P. Bukowsky, die in 1906 in Apeldoorn op bescheiden schaal startte met de productie van kokosmatten. Vrij snel ging hij een samenwerking aan met twee plaatselijke geldschietters, de aannemer C. Paul en de notaris W. Visscher Gorter en verhuisde het bedrijf Bukowsky & Co naar de Pelikaanlaan. In 1913 werden de zaken verder uitgebreid en traden de broers G. en M. Leverpoll, textielhandelaren uit Arnhem, toe als vennoten in de Naamloze Vennootschap (N.V.) 'Nederlandse Cocosfabriek'. Na enkele jaren verliet Bukowsky het bedrijf, dat daarna min of meer het karakter van een familieonderneming kreeg. De directie berustte bij leden van de familie Paul en tot in de oorlog bij leden van de familie Leverpoll.

2. Groei, bloei en ondergang

In beide Wereldoorlogen kwam de productie in Apeldoorn deels stil te liggen, omdat er geen import van grondstoffen uit de tropen mogelijk was. Er werd doorgevoerd met vervangende materialen, zoals buntwortelvezel, stro en papiergaren. In de Tweede Wereldoorlog werd ook geproduceerd voor de Duitse bezetter, waaronder de Wehrmacht. Veel personeelsleden hadden geen werk meer en werden verplicht in Duitsland tewerkgesteld.

Het bedrijf had tijdens de Tweede Wereldoorlog bovendien te lijden van de anti-joodse maatregelen omdat een deel van de bedrijfsleiding en aandeelhouders Joods was. Verschillende Joodse personeelsleden waren gedwongen hun werk op te geven. De adjunct-directeur J. Leverpoll werd gedeporteerd en kwam om in Auschwitz. Ook de niet-joodse directeur J.C.L. Paul werd gearresteerd en kwam in 1945 om in een Duits concentratiekamp. Zijn zoon H. Paul werd na de oorlog de derde generatie Paul in de leiding van het bedrijf. Na 1945 bloeide de Nedcos weer snel op; de inhaalvraag vanwege de geringe productie tijdens de oorlog en de wederopbouw zorgden daarvoor. Directeur van 1947 tot 1971 was J. Haverkorn van Rijsewijk. In de 21e eeuw zijn fabrieken vaak een onderdeel van grote internationale concerns. De Nedcos was in vergelijking daarmee nog een kleine zelfstandige fabriek.

In de jaren zeventig was er veel concurrentie en schaalvergroting in de tapijtindustrie. Daarnaast was er een algehele malaise in de Nederlandse textielindustrie. In 1972 werd de Nedcos Tapijtfabrieken N.V. omgezet in een Besloten Vennootschap (B.V.) om in 1980 failliet te gaan. Het aantal werknemers was toen gezakt tot ver onder de honderd. Het bedrijfsterrein werd gekocht door de gemeente Apeldoorn. De fabriek werd gesloopt en er kwamen woningen in de plaats.

Niet alleen de concurrentie speelde een rol bij de achteruitgang, de weinig aantrekkelijke arbeidsomstandigheden waren mede debet. Het werk in de fabriek was lawaaiig en stoffig. In de jaren vijftig en zestig was er vaak een tekort aan personeel. De bedrijfsleiding zette zelfs samen met concurrent Heijmeijer het plaatselijke dagblad onder druk om geen personeelsadvertenties te plaatsen van cocosfabrieken buiten Apeldoorn. In 1961 kwam een tiental Italianen naar de fabriek maar deze vertrokken weer snel. De Turken die in 1965 kwamen, bleven wel. In de jaren zestig had de Nedcos korte tijd een kleine fabriek in Den Hulst bij Zwolle. De meeste werknemers woonden dichtbij de fabriek. Tot in de jaren zestig waren er via de personeelsvereniging veel activiteiten voor de medewerkers zoals dammen, voetbal en tafeltennis. Jaarlijks waren er uitstapjes en feestavonden. Rond 1970 waren er optredens van onder meer André van Duin, Willy Alberti en Rita Corita. Ook diverse bedrijfsjubilea en personeelsjubilea werden gevierd. Verder werden door het personeel gezamenlijk aardappels ingekocht. Gepensioneerden kregen van het bedrijf een gratis hoeveelheid aardappels.

Een andere reden voor de neergang van de kokosnijverheid was de toenemende verdringing vanaf de jaren vijftig door synthetische en wollen vloerbedekking. Om het getij te keren ging de Nedcos deze ook vervaardigen. De productie van deze nieuwe artikelen bracht problemen mee rond afval, stank en geluidsoverlast. De Nedcos lag ongunstig, in een woonwijk. De fabriek kon op deze plek niet uitbreiden en bovendien werd het fabrieksterrein doorsneden door een openbare weg. Voor de promotie van haar producten nam de Nedcos vaak deel aan beurzen. Deelname aan beurzen was belangrijk als reclamemiddel naar de winkeliers en consumenten toe. Daarbij kreeg de vormgeving van reclamemateriaal veel aandacht. Uit-

eindelijk ging het echter om het product, dat na 1945 steeds meer aandacht kreeg qua vormgeving en afwerking. Het leveringsprogramma kende vele uitvoeringen en talrijke dessins en kleurstellingen. Naast Nederland was Duitsland een belangrijke afzetmarkt. Verder werd de Nedcos-vloerbedekking over de hele wereld geëxporteerd. De belangrijkste kokosfabrikanten in Nederland, waaronder de Nedcos, deden aan kartelvorming door onderlinge productie- en prijsafspraken. Na 1938 heette dit samenwerkingsverband de 'Nederlandse Cocosconventie'. De Cocosconventie zorgde tevens voor gezamenlijke reclamecampagnes. Ook was er via de Cocosconventie samenwerking in internationale brancheorganisaties.

Vrijwel het enige dat van ruim zeventig jaar Nedcos is overgebleven, is het bedrijfsarchief. Deze papieren nalatenschap (100 meter) bevindt zich in het gemeentearchief Apeldoorn en is sinds kort geïnventariseerd en goed toegankelijk dankzij een plaatsingslijst. Het Nedcos-archief vormt een blijvende herinnering aan het werk van duizenden Apeldoorners in de twintigste eeuw.

3. De productie

De grondstof voor de kokosmatten werd gewonnen uit de vezels rondom de kokosnoot. De vezelwinning en eerste verwerking vond en vindt voornamelijk plaats in Brits-Indië, het huidige India. De lokale bevolking, met name meisjes en vrouwen, spon en twijnde de vezels in huisarbeid tot garen. De strengen garens werden gebundeld en tot balen geperst om vervolgens verscheept te worden, onder meer naar Nederland.

In de fabriek in Apeldoorn werd het kokosgaren geverfd en gedroogd. Deels gebeurde het drogen van geverfde garens onder overkappingen in de buitenlucht, met name in de zomertijd. Als de weersinvloeden het niet toestonden maakte men gebruik van mechanische droging. Later werden vrijwel alle garens machinaal gedroogd. Vervolgens werden de geverfde garens gesorteerd naar dikte en kwaliteit, omgespoeld en tenslotte tot vloerbedekking geweven.

Naast kokosmatten werd in kleinere hoeveelheden sisalvloerbedekking geproduceerd. Sisal wordt vervaardigd uit bladeren van de agave, een tropische plant. Ook jute werd verwerkt, bijvoorbeeld aan de onderkant, de 'rug' van de vloerbedekking. Verder maakte het bedrijf materiaal voor meubelstoffering.

Naast het machinaal weven van grotere lengtes en breedtes werden ook kleinere matten handmatig vervaardigd als vlechtwerk. Dit gebeurde door Apeldoorners thuis en elders door bewoners van psychiatrische inrichtingen. Het omzomen van de matten – het zogeheten intrekken – geschiedde ook lang als thuisarbeid, door vrouwen, veelal familie van Nedcosmedewerkers.

4. De fotoreportage

Het Nedcosarchief bevat naast gedrukte en geschreven stukken ook beeldmateriaal, maar het lijkt erop dat lang niet alles op dit gebied uit het ruim 70-jarig bestaan is bewaard. Zo heeft de NV bij het tienjarig jubileum in 1923, een brochure uitgebracht met daarin onder meer zes opnames uit de fabriek. Afdrukken hiervan zijn helaas niet meer aanwezig in het archief. Wat wel bewaard is, is echter zeker de moeite waard. Het archief bevat drie albums met ingeplakte foto's en daarnaast losse foto's en negatieven. Een deel van het materiaal betreft foto's van tentoonstellingsstands en van interieurs waar de producten hun toepassing hebben gevonden, dat dateert met name uit de jaren '50 en '60. Ook zijn er enkele foto's van de bekende Nederlandse fotograaf Jan Schiet. Hij heeft vermoedelijk in de jaren vijftig regelmatig in opdracht opnames gemaakt, ook van de productie. Dit met name voor reclamedoeleinden, onder meer voor de jaarkalenders die de Nedcos uitgaf. Het NEHA te Amsterdam heeft in haar bijzondere collecties ook nog vier van deze foto's van Schiet. De andere opnames in het bedrijfsarchief betreffen uiteenlopende onderwerpen als luchtopnames, pasfoto's, bedrijfsuitstapjes, reportages van branden en dergelijke en een reportage van het gebruik van kokosmatten als ondergrond voor wegverharding. Tot slot zijn er opnames van het productieproces waarvan hier een selectie wordt gepresenteerd. De foto's zijn slecht beschreven. In het beste geval is er een eenregelig bijschrift of een enkel trefwoord. De datering ontbreekt, evenals een vermelding van de naam van de fotograaf. Enkele opnames zijn gebruikt voor de jaarkalenders of andere publicaties en bieden daardoor enige houvast omtrent de datering. De foto's bieden een staalkaart van het productieproces, dat in de loop der tijd naar aard belangrijke wijzigingen onderging, waarnaar nog nader onderzoek gewenst is. De belangrijkste bewerkingen komen aan bod. Van enkele hulpdiensten zoals de uitgebreide reparatiewerkplaats annex technische dienst en de afdeling houtbewerking, zijn geen foto's aangetroffen.

Met dank aan het gemeentearchief Apeldoorn

Literatuur

- Mark van Deursen, *Plaatsingslijst van het archief van de Nederlandsche cocosfabriek (Nedcos) te Apeldoorn (1897) 1908-1980 (1982)* (Gemeentearchief Apeldoorn 2002).
- N.V. Nederlandsche Cocosfabriek Apeldoorn-Holland* (Published by the Netherlands Economic and Cultural Documentation) (Amsterdam z.j., ca. 1955).
- J. Doornbos, niet uitgegeven geschiedschrijving over de Nedcos (Groningen 1954) (bevindt zich in het Nedcos-archief, nr. 492).
- 'Die Kokosfaser', *CIBA-Rundschau* 125 (Maart 1956).

- R.A. Kuin, *Cocos en sisal (Serie onze woning)* (Amsterdam 1953).
- M. Leverpoll, J.C.L. Paul, *N.V. Nederlandsche Cocosfabriek 1913-1923* Apeldoorn (Apeldoorn 1923) (in Engelstalige en Nederlandstalige versie).
- Van cocosnoot tot vloerbedekking*. Niet uitgegeven typoscript samengesteld door de Nedcos. (bevindt zich in het Nedcos-archief, nr. 890).
- Verslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Apeldoorn over de jaren 1908-1916.
- B.W. de Vries, *From pedlars to textile barons: the economic development of a Jewish minority group in the Netherlands* (Amsterdam 1989).
- Diverse artikelen in de *(Nieuwe) Apeldoornse Courant*.

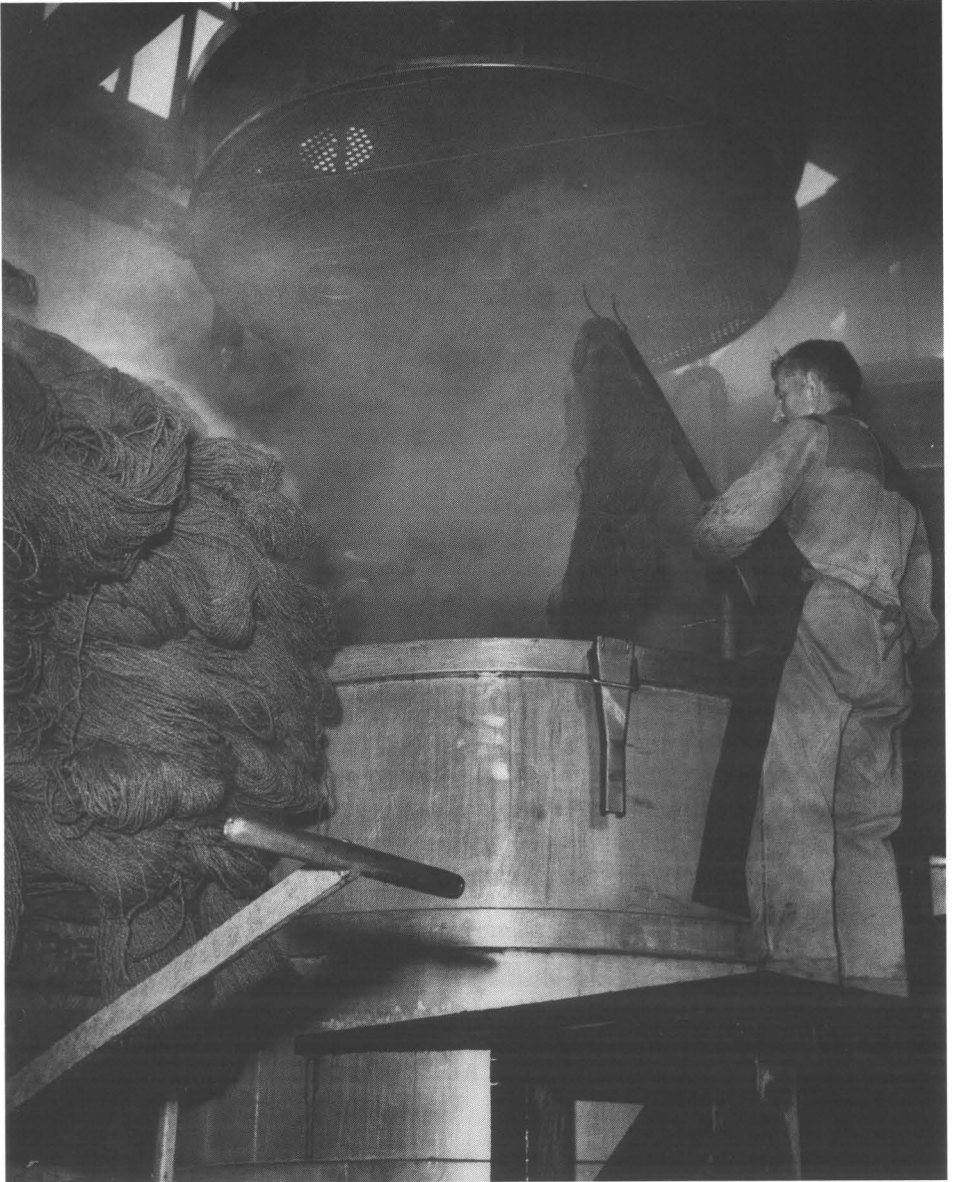
Afb. 1. De gesponnen kokosgarens waren voornamelijk afkomstig uit India. De strengen werden dicht opeen geperst in balen van circa 152 kilo (3 cwts, een Britse gewichtmaat) en zo overzee en verder tot aan de fabriek getransporteerd. De opslagcapaciteit van de Nedcos werd in 1951/'52 uitgebreid door plaatsing van een verdieping op het magazijn, waarvan hier het interieur.

Afb. 2. Na aankomst en opslag werden de balen met een handhamer losgemaakt en de stoffige strengen losgeklopt, gereinigd en naar uiterlijk en kleur gesorteerd. Bij dit zogeheten balenkloppen hoorde vermoedelijk een bad. Op deze ietwat geposeerde opname van de binnenplaats zijn links, volgens het originele bijschrift, 'de beruchte zwartbakken' te zien. (begin jaren twintig)

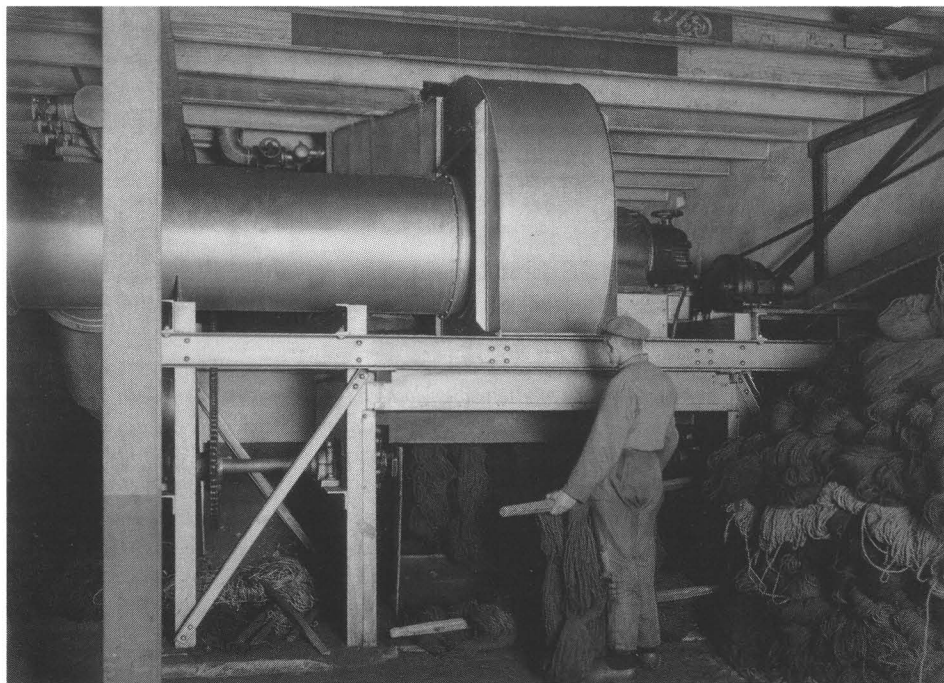
Afb. 3. De kokosvezel is, mits goed gebleekt, goed te verven. Aanvankelijk geschiedde dit in open houten kuipen.

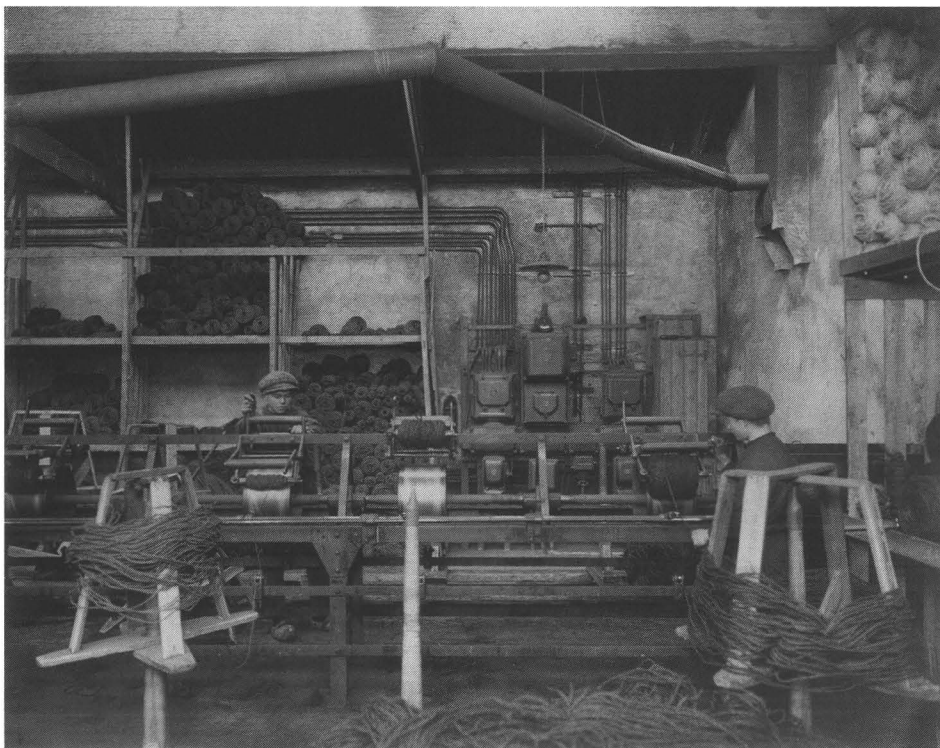
Afb. 4. Vanaf circa 1945 verfdde men in gesloten stalen verfbakken en -kuipten, die tevens de handmatige arbeid grotendeels vervingen. (circa 1948)

Afb. 5. Het drogen van de geschoonde en geverfde garens gebeurde aanvankelijk voornamelijk door natuurlijke droging, onder een afdak in de open lucht. Deze werkwijze vond nog tot in de jaren vijftig toepassing. Maar met name in de wintermaanden was kunstmatige droging nodig die hoogstwaarschijnlijk vanaf het begin heeft bestaan.

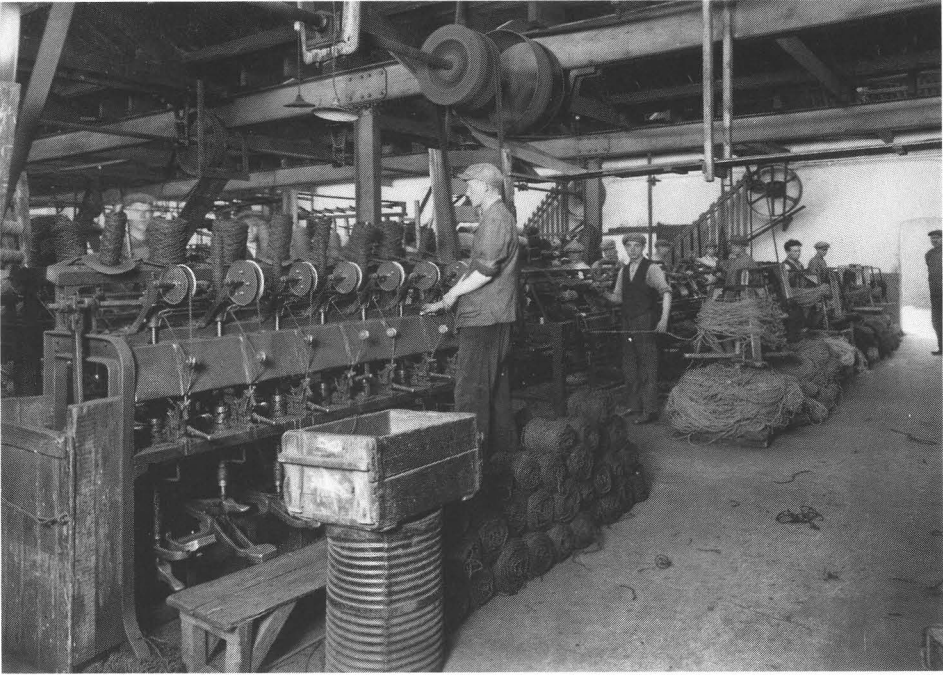
Afb. 6. In 1935 werd een droogtunnel geïnstalleerd, waarin het drogen met hete lucht geschiedde.

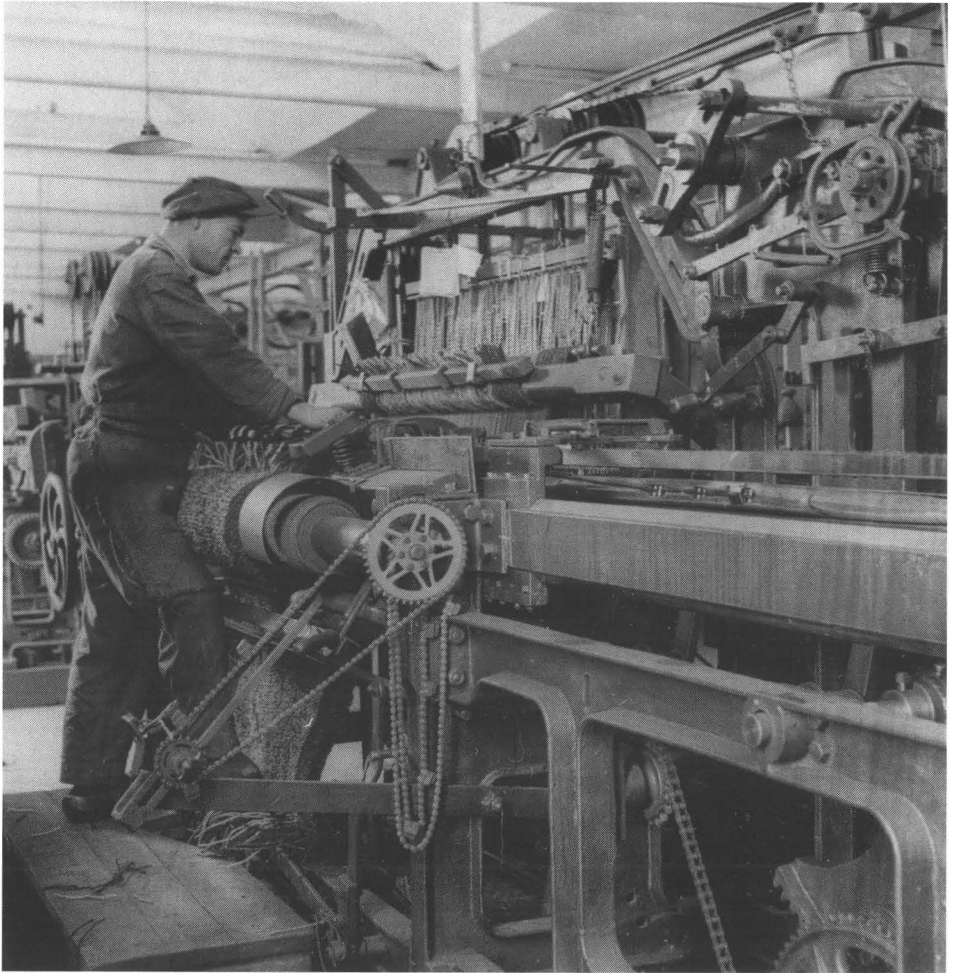

Afb. 7. Zoals in de normale weverij moeten de strengen garens omgespoeld worden voor gebruik als ketting- of inslaggarens. In tegenstelling tot de gewone weverij kent de kokosweverij geen kettingbomen, maar wordt vanaf klossen garens de ketting gevormd. De einden daarvan worden bij afloop aan elkaar gelast. Het omspoelen van de strengen tot kettinggarens op klossen was bij de Nedcos voornamelijk jongenswerk. (vermoedelijk jaren twintig)

Afb. 8. (rechtsboven) Het omspoelen van de inslaggarens op pijpen gebeurde machinaal. Het was belangrijk om de garens die nogal wat kleuruancering kenden uiteen te houden omdat deze bij het weven kleurverschil opleverden. (vermoedelijk jaren twintig)

Afb. 9. (rechtsonder) De meest eenvoudige producten, gevlochten (gang)matten, waren handwerk. Voor de vervaardiging gebruikte men breistellen, lange ijzere of stalen pennen die verticaal in een blok staan. De mat werd uit het stel gelicht waarna de ruimte van de pennen opgevuld werd met strak aangetrokken dikke garens die met lange naalden erdoorheen geregen werden. Vervolgens ging de mat onder de pers om ze extra stijf te maken. Het vlechtwerk geschiedde deels in het bedrijf, zoals hier op de zolderverdieping van het pand aan de Arnhemseweg, en in toenemende mate door derden, via thuisarbeid en in psychiatrische inrichtingen. (vermoedelijk jaren twintig)

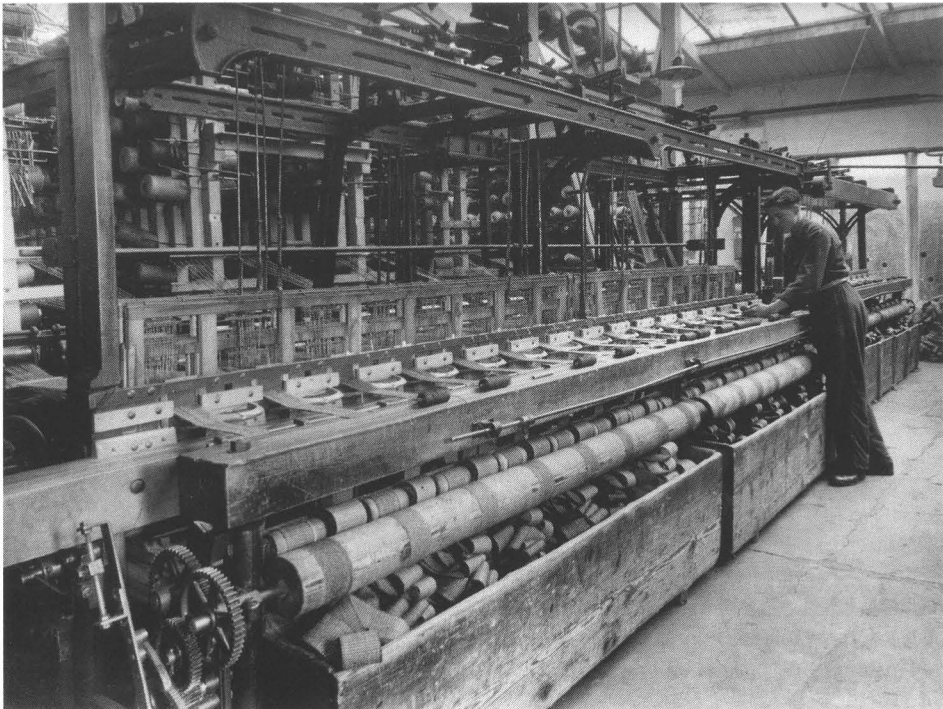
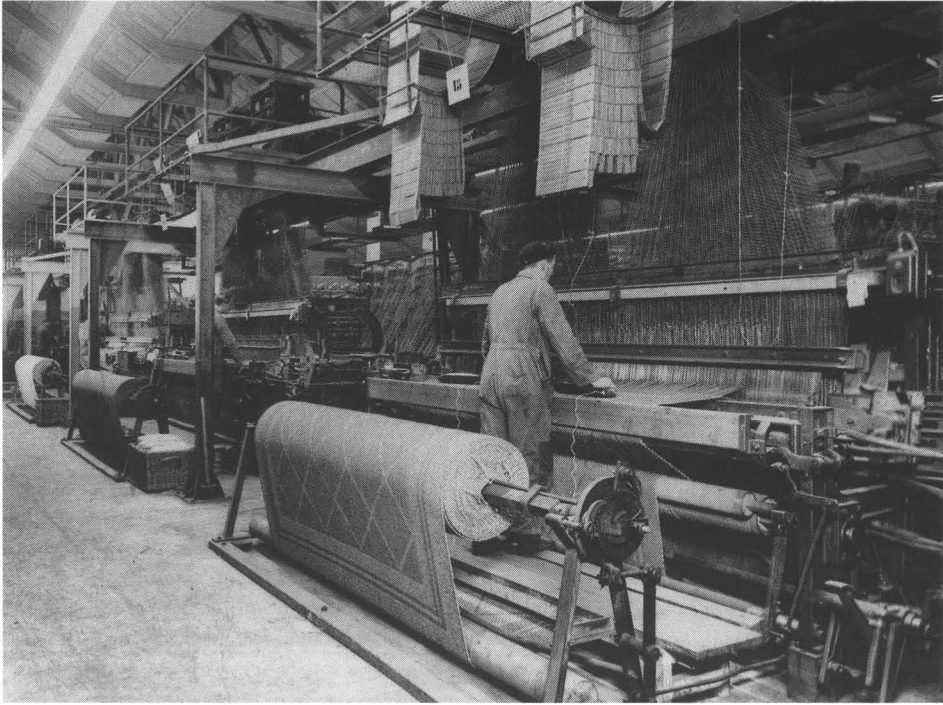

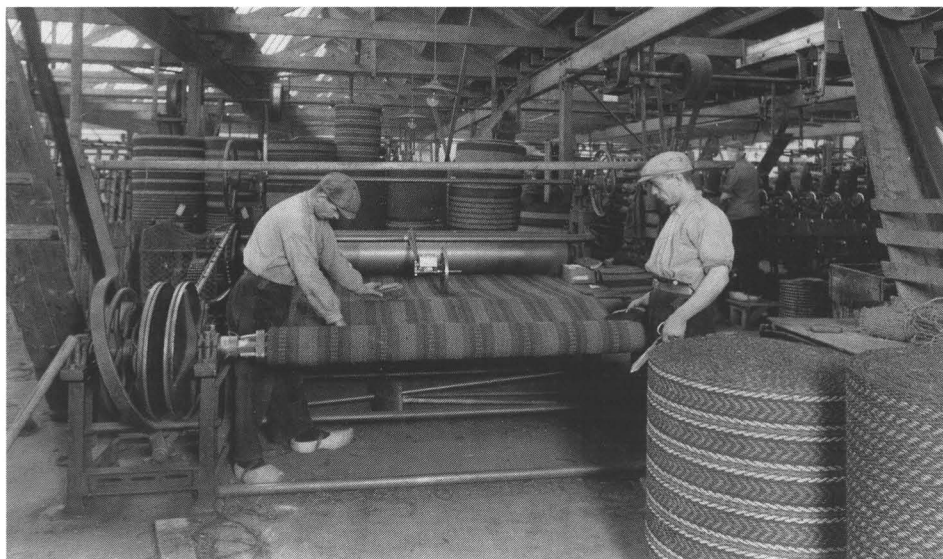

Afb. 10. De weverij leverde producten in uiteenlopende afmetingen en dessins. De producten waren in de beginperiode redelijk simpel van vorm. Het weven gebeurde dan ook in de regel op eenvoudige schaftgetouwen.

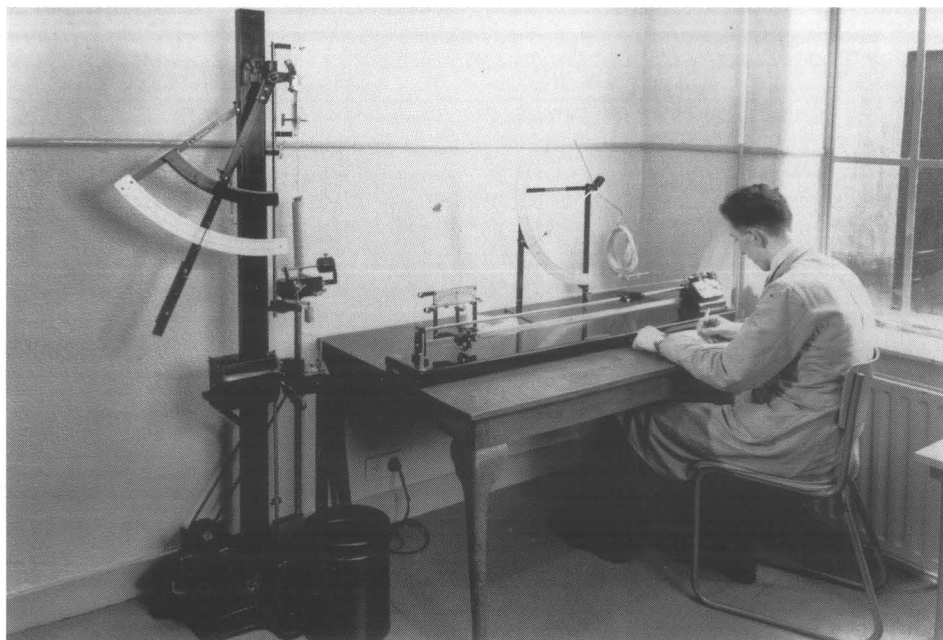
Afb. 11. (rechtsboven) Na 1945 lag de tendens op bredere maten en tapijten met meer aandacht voor het ontwerp en de kleurstelling. Hier een wever aan een jacquardkarpetteuweefgetouw, in de nieuwe shed aan de Reigersweg, begin jaren vijftig.

Afb. 12. (rechtsonder) Een bijzonder product was het boordband, waarmee tapijten en dergelijke konden worden afgebied. Kort na deze opname van een wever aan een boordbandgetouw (vermoedelijk 1949), is de productie stopgezet omdat zij niet meer lonend was.

Afb. 13. De producten van de Nedcos werden voor een deel van de rol verkocht, waardoor het extra belangrijk was om de metrage van het eindproduct goed te kennen. Al in de jaren twintig gebeurde dit met een mechanisch rolmeetapparaat. Op deze foto inspecteren twee arbeiders de eindkwaliteit, maken schoon en herstellen kleine fouten. (begin jaren twintig)

Afb. 14. De Nedcos had een eigen laboratorium, waarover geen nadere bijzonderheden bekend zijn. Hier een laborant bij het nemen van trekproeven voor het bepalen van de garenssterkte, hoogstwaarschijnlijk in 1950.